

SCHULTHEISZ EMIL: EGY MAGYAR KARANTÉNORVOS A XVIII. SZÁZADBAN

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVIII. század orvosi, és az ettől csaknem elválaszthatatlan egyetemi életének egyik igen jellemző vonása a peregrináció. A diákok idegenbe vándorolva, gyakran több külföldi egyetemen folytatták tanulmányaikat. Ez a vándorlás részben szükségszerű volt, mint a magyar protestáns diákok esetében, részben a jobb tanulási lehetőség keresésével, egy-egy nagy tudományú, szakmájában híressé vált professzor vonzásával volt magyarázható. Tudjuk, hogy a vallási türelmetlenség a protestáns tanulókat még a XVIII. század második felében is távol tartotta a bécsi és az újonnan alapított nagyszombati orvosi fakultástól. Jóllehet az utóbbi kar már van Swieten liberális gondolkodásának köszönhette létét, a protestánsoknak kezdetben itt is igen nagy nehézségeik voltak. Nagy harcok után csak 1772-ben sikerült egy protestáns licentiatús medicinae-nek, Ugrótzky Mihálynak a doktori kalapot elnyernie.

A század első felében tehát a protestáns magyar orvosjelölt előtt csak egy út volt nyitva, s ez külföldre vezetett, ahol studiumait zavartalanul folytathatta. Egyes külföldi egyetemek vallási türelmességére jellemző, hogy még az egyébként szigorúan katolikus paduai egyetem sem zárkózott el a nem katolikus hallgatók doktorrá avatása elől. Ebben a korban a tanulni vágyó magyar ifjak már nem elsősorban Itália egyetemeit látogatták, hanem leginkább Németország és Hollandia egyetemein folytatták tanulmányaikat.

A külföldi egyetemeken végzett magyar orvosok zöme visszatért hazájába, és itt folytatta orvosi tevékenységét. Diplomájuk elnyerése után azonban sokan abban az országban kezdték meg tudományos, illetve gyakorló orvosi munkájukat, vagy egy másik külföldi országban telepedtek le. Közülük nem egy jelentős szerepet töltött be Európa szellemi életében. Így lett a peregrinációból emigráció.

A magyar orvosok kivándorlása a XVIII. században túlnyomóan Oroszországba irányult. Ez az akkor hirtelen fejlődésnek indult ország – a korabeli magyar sajtó beszámol a példátlan tudományos fellendülésről – a gyors előrehaladás lehetőségével vonzotta a magyar orvosokat.

Az Oroszországban a XVII–XIX. században nagy karriert befutott legjelentősebb magyar orvosok életéről és működéséről könyvünkben már beszámoltunk ('Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából'. Budapest, 1960). További kutatásaink során újabb, eddig alig vagy egyáltalán nem ismert oroszországi magyar orvosok után kutattunk. Így bukkantunk Fábry Jánosra.

A Besztercebányán 1698-ban született Fábry János széles érdeklődési körű ifjú volt. Egyetemi tanulmányait a jénai filozófiai fakultáson kezdte, ahová az egyetemi anyakönyv tanúsága szerint 1719. május 31-én iratkozott be. 1723-ban már Halléban találjuk, ahol immatrikulációja a teológiai karon 1723. április 26-án történt. Teológiai tanulmányait Kielben fejezte be 1729-ben. A kor szokása szerint a studiumok végét nem követte nyomban a doktori promotio. Fábry teológiai doktori disszertációja is csak 1731-ben jelent meg. Ezt megelőzően azonban Jénában 1730-ban filozófiai doktorátust tett. Új, elmélyült humanista studiumainak befejeztével fordult érdeklődése a medicina felé, amelynek egyik világhírű központja akkor a Saale menti Halle egyeteme volt. Ennek orvosi karára iratkozott be Fábry, itt avatták orvosdoktorrá.

Orvosdoktori disszertációja 1737-ben jelent meg 'De adamante'¹ címen. Ez az értekezés nagybőrből mineralógiai jellegű, de nem nélkülözi a tárgy par excellence orvosi vonatkozásait sem. Bővebb ismertetése külön tanulmányt igényelne. Elég annyit megjegyeznünk, hogy a nagynevű J. H. Schulze elnöklete alatt megvédett dolgozat egy racionalista, természettudományosan gondolkodó orvos szellemét tükrözi.

Hogy Fábryt tanárai milyen nagyra értékelték, azt az ítéletében igen szigorúnak ismert Friedrich Hoffmann (1660–1742) professzor elismerése bizonyítja. Az elismerés annál jelentősebb, mert Hoffmann valóban a XVIII. század egyik legnagyobb orvosa, tudományának világszerte elismert művelője, és hallgatói által rendkívül kedvelt és tisztelt oktatója, mint farmakológus pedig az ásványvizek analízisének mestere volt. Az ásványtan iránti érdeklődése magyarázza több tanítványának, így Fábrynak mineralógiai vonatkozású disszertációját. Mint klinikus Boerhaave követője és Stahl riválisa. Az orvostörténet Hoffmann-t önálló rendszeralkotóként tartja nyilván. Ha mechanikai-matematikai szisztémáját nem is tekinthetjük kielégítő teóriának – a többi szisztematikusé sem volt az –, kétségtelen, hogy közvetlenül és jelentősen befolyásolta kora európai medicináját. E nagy tudású és kortársai által kiváló jelleműnek ismert tudós Fábryról alkotott kedvező véleménye – ismerve Hoffmann levelezését – nem lehetett indokolatlan vagy túlzó.

Hoffmann Fábryhoz intézett, ennek disszertációjával együtt kinyomtatott latin nyelvű üdvözlő sorait – miután azok Fábry személyén túlmenően a peregrináló magyar orvost általában is jellemzik – érdemesnek tartjuk magyar fordításban teljes terjedelmében közzétenni:

„A nagynevű és nagy tudományú (Fábry János) jelölt úrnak

Hoffmann Frigyes titkos tanácsos

és királyi főorvos, a Frigyes Egyetem seniora

Ha már akkor megszerettelek Téged, midőn először léptél be hozzám, s felfedted előttem szándékodat, mely szerint nálunk kívánod orvosi tanulmányaidat elvégezni, még kevésbé tudtam ellenállni annak, hogy irántad való szeretetemnek napról napra több teret ne engedjek, midőn láttam abbeli, szinte hihetetlen igyekezetedet, mellyel azt, amibe csak belefogsz, igyekszel sietve végre is hajtani. Nem repültél ugyan a megtisztelő fokozatok csúcsára, de úgy akartad, hogy a törvényes fokozatok megtartásával érj oda fel, kellő érettséggel. S én ezt megtiszteltetésnek számom számodra, s követendő példaként állítom azok elé, akik vagy saját maguk is szerfelett sietnek, vagy környezetük tanácsai s ösztökélései siettetik őket. Miután hazádból – amely a legkitűnőbb tehetségű fiait bízta reánk – útrakelve elég sok esztendő telt el a nagy hírű jénai egyetemen a filozófia és a széptudományok tanulmányinak szentelve magadat, s onnan tíz esztendővel ezelőtt dicséretes fokozattal hoztad el tudományod közérvényű bizonyítványát, befogadott Téged onnan jövet a mi Frigyes Egyetemünk, ahová azért jöttél, hogy lelkedet a legkiválóbb tanításokkal tápláld. Te annyira távol maradtál azoktól, akik szinte meghalnak a honvágytól akkor, amikor esetleg már három esztendeje nem látták a hazai tűzhelyük füstjét. Nem, mert Te még csak akkor kívántad meg igazán azt, hogy magad mérd fel a művelt Európa hatalmas távolságait, s nemes ifjakhoz csatlakoztál, akikkel együtt megszemlélted Franciaországot és Belgiumot, innen pedig Németország sok oly tartományán keresztül tovább utaztál az új Athénbe, avagy tán inkább új Alexandriát mondhatnék, amikor a legdicsőbb uralkodónak, Péternek nevével jeles és halhatatlan bőkezűségével megalapított és felékesített városról szólok, ahol sok éven át időztél, majd onnan a holsteini, végül pedig a mi múzsáinkhoz tértél vissza. Azt pedig, hogy mennyire vált hasznodra a széptudományok és az orvostani tanulmányok területén annyi éven át elvégzett kemény munkád, jól megismerték mindazok, akikkel csak érintkeztél, s meg is fogják ismerni mindazok, akik közt a továbbiakban élni fogsz. S én üdvözlöm benned azt a kiváló elmét, mely annyi éven át, olyan fáradhatatlan igyekezettel vásárolgatta össze szinte szenvedéllyel a hasznos tudományokat, s ezáltal olyan gazdagságra tett szert, amely ha egyszer elkezdett a miénk lenni, többé soha meg nem válik tőlünk. Köszöntelek ama megtisztelő fokozatok miatt, melyeket a legméltóbbként szerezte meg, s kérem az Istent, hogy hozzanak számodra szerencsét és boldogulást, azoknak pedig, akik Reád bízzák majd magukat, vagyis a betegeknek, legyenek azok mindenkor gyógyulásukra és javukra. És Ő adja meg bőkezűen a lehető legnagyobb jutalmat, amelyet érdényeid csak megérdemelnek. Isten veled! 1737. április 25-én.”

Hoffmann gratulációs írása Fábry életútjának is egyik forrása. Kitűnik ebből, hogy még peregrinációja idején, jóval orvosi promotiója előtt nyugat-európai – franciaországi, belgiumi stb. – körútjának mintegy befejezésekképpen, már járt Pétervárott. Innen tért azután vissza Holsteinbe, a kielii egyetemre, majd Halléba.

Második és egyúttal végleges oroszországi tartózkodására öt évvel orvosdoktorrá avatása után került sor. Abban, hogy Fábry működésének színhelyéül Oroszországot választotta, nyilvánvalóan szerepe volt Friedrich Hoffmann-nak is, akinek igen sok tanítványa ment Oroszországba. Többek között a Blumentrost testvérek, akik a pétervári császári akadémia alapítói között szerepeltek. J. D. Blumentrost 1718-tól a pétervári Orvosi Főhatóság elnöke, L. B. Blumentrost pedig az akadémia első elnöke (1724–25). Hoffmann professzort 1731-ben a pétervári Orvosi Főhatóság arra kéri, hogy javasoljon az orosz hadsereg számára hat kiválóan képzett orvost. A Hoffmann által megnevezettek listája nem maradt fenn, de valószínű, hogy az ajánlottak között volt Fábry dr. is.

Mi volt az előzménye Fábry János oroszországi vesztegzár-orvosi működésének? Visnyakov törökországi követ jelentette, hogy egy 1742. szeptember 30-i ukáz elrendelte, hogy Ukrajnába, valamint a Don vidékére egy-egy orvost és két-két felcsert rendeljenek ki. Ennek a rendelkezésnek alapján került 1742. december 8-án Kijevbe Fábry János mint a déli, veszélyeztetett határszél járványvédelmének irányítója. Beosztottai az országos népfelkelő ezredek állományából odavezényelt ezredfelcserek voltak. Az Orvosi Főhatóság ezek számára orosz és német nyelvű instrukciókat adott ki. Fábry közvetlenül Mihail Ivanovics Leontyev kijevi főkormányzónak volt alárendelve. Évi fizetése a hadosztályorvosokéhoz hasonlóan 600 rubel. Szolgálatára két tisztiszolga állott. A beosztott felcserek, Kelling és Thomas Engel fizetése 180 rubel; nekik egy-egy tisztiszolga járt.

Míg Olaszországban az első karanténokat a XIV. század második felében állították fel (1374: Reggio-Modena, 1377: Ragusa), és a XV–XVI. században Nyugat- és Közép-Európa legtöbb járványveszélyeztetett vidékén megtaláljuk, addig Kelet-Európában – így Oroszországban is – a cordon sanitaire-t, valamint a központilag szervezett és irányított ún. veszteglőintézeteket csak jóval később állították fel. Egészen a XVIII. századig a kor színvonalán álló, de helyi jellegű védőintézkedésekkel (egy-egy utak lezárása stb.) igyekeztek a járványok behurcolását megakadályozni. Herberstein Siegmund, aki 1518-ban és 1525-ben követként utazta be Oroszországot írja: „jöllehet az oroszok igen egészséges helyeken élnek, mégis mikor Novgorodban, Szmolenszkben vagy Pszkovban járvány dühöng, az onnan érkezőket nem engedik be a városaikba...”.

Közép-Európában a vesztegzár mint a pestis elleni központi óvintézkedés először I. Ferdinánd Stájerország részére 1521. szeptember 15-én kiadott pátensében jelenik meg. Az 1562-ben

megjelent 'Ordo pestis', amely a pestis elleni védekezés valamennyi fontos elvét – a karantént is beleértve – tartalmazza, bizonyos mértékig már hazánkra is vonatkozik. Különös fontosságú ez a rendelet azért, hogy mintául szolgált minden közép- és kelet-európai járványutasítás, így az oroszországi számára is. Ez a klasszikus pestisrendelet szigorúan a vesztegzár és veszteglő-intézet intézményéhez ragaszkodik.

Az említett Ordo pestis alapján születik a XVII. századi nagy pestisjárvány idején a Kollonich bíbornok, államminiszter által kiadott, hazánkra vonatkozó 1692. évi szigorú karantén-utasítás². Minden kétséget kizáróan ennek és az 1710. évi bécsi megújított Infectionsordnungnak alapján lát napvilágot II. Péter orosz cár rendkívül fontos törvényhozói aktusa, amely általánosítja, illetve központosítja és jogszabály formájába önti a járványok elleni küzdelem addigi oroszországi tapasztalatát. A cár 1728. szeptember 12-én adta ki nevezetes rendeletét, amely a következő szavakkal kezdődik: „valamennyi kormányzóhoz és vajdához, miként kell eljárniuk” (ti. járvány idején).

A központi intézkedések gyakorlati megvalósítása azonban még évekig váratott magára. Az első erre vonatkozó kezdeményezésekkel 1738-ban találkozunk, amikor is az orosz–török háború idején egyre gyakrabban, 1740-ben pedig különös hevességgel pusztítottak a járványos betegségek – elsősorban a pestis – a déli határszélen. Ekkor merült fel a gondolat, hogy Ukrajna Podóliával és Volhíniával közös határa mentén állandó karantént állítsanak fel.

A veszteglőintézet tényleges felállítására azonban csak 1742-ben kerül sor, amikor a járvány hirtelen felerősödött. Fábry Jánost kifejezetten ennek a központi veszteglőintézetnek és határárnak a vezetésére hívták meg a „határvidék orvosa” címmel. Székhelye Kijev, az általa irányított karanténrendszer központja pedig Vaszilkovo. Itt halt meg 1750-ben. Egykorú forrásaink egybehangzóan mutatnak rá Fábry karanténorvosi tevékenységének úttörő szerepére. Csisztovcics, múlt századi orosz orvostörténész szerint is kétségtelenül ő volt az első orosz „központi veszteglőintézet” szervezője és első vezetője.

A karanténnek – még az újkorban is! – neves orvosok között is számos ellenzője akadt. Az orosz kormányzatnak – még az 1830. évi kolerajárvány idején elrendelt vesztegzár-intézkedések alkalmával is – külön harcot kellett vívnia sok, a karantén jelentőségét lebecsülő orvossal szemben. Ennek ismeretében különösen nagyra kell értékelni Fábry szerepét, aki a XVIII. század közepén oly maradandó hatással és kiemelkedő eredménnyel szervezte és vezette a déli határon felállított központi veszteglőintézetet.

¹ „A gyémántról”

² Utilissima cautela tempore pestis expansis Camerae Hungariae Posoniensis in lucem data – Ordo pestis a Cardinale Comite a Kollonich conditus